

JEGYZETEK

¹ 1941. nyarán Szombathelyi Ferenc a kassai VIII. hadtest parancsnoka volt altábornagyi rangban.

² Schweitzer István, Jány Gusztáv és Schindler Szilárd vezérezredek. Közülük ma egyedül az 1886-os születésű Schweitzer István él.

³ Werth Henrik vezérezredes, 1938. szeptember 29-től 1941. szeptember 5-ig a Honvédezerkar főnöke.

⁴ Rátz Jenő vezérezredes, 1937. szeptemberétől 1938. májusáig a Honvédezerkar főnöke, majd 1938. május 14-től november 15-ig honvédelmi miniszter. 1944. március 22-től a Szójay-kormányban miniszterelnökhelyettes, de július 20-án lemond tisztségéről, tiltakozásul, mivel Horthy kormányzó nem volt hajlandó törvényerőre emelni a zsidóellenes rendelkezéseket. Szálasi hatalomrajutása után Rátz vezérezredes a Felsőház elnöke lett. 1945 után a népbíróság háborús bűnösnek nyilvánította és életfogytiglani kényszermunkára ítélte. 1951. telén a börtönben elhunyt.

⁵ A gyorshadtest 1941. július 9-én kivált a Kárpátcsoporthól és a Dnyeszteren keresztül, a Bug és Dnyeper folyamokat maga mögött hagyva 1941. október 30-án eljutott a Donyecig. A gyorshadtest három dandárból állt. Összlétszáma 44 000 fő volt. Decemberben értek haza az utolsó egységek.

⁶ 1941. júliusától 1941. októberéig két magyar dandár működött a Kárpátok és a Dnyeszter folyó közti területen megszálló erőként. 1941. októberében e két köteléket is leváltották. Helyükbe először ismét csak két dandár, majd 1942. legelejétől újabb három dandár került megszálló erőként általában a Pripjet mocsaraktól délre fekvő területeken alkalmazásra.

⁷ Keitel vezértábornagy, a német fegyveres erők főparancsnokságának vezetője töredékes visszaemlékezéseiben így ír e megbeszélésről: „A kormányzóval, a hadügyminiszterrel és a miniszterelnökkel való találkozások után két délelőtt ismételt megbeszélésekre került a sor a hadügyminiszterrel és a vezérkari főnökkel. Az első alkalomkor nem tudtam kitérni az ígéret elől, miszerint a magyar hadosztályokért cserébe nagyszámú német fegyvereket adjunk. Kénytelen voltam ezen a téren engedményeket tenni, hisz páncéltörő ágyúk, gyalogsági lövegek és egyéb modern felszerelés nélkül a magyar hadosztályok a jól felszerelt oroszokkal szemben nem sokat használtak volna. Amikor Szombathelyi kocsijával személyesen jött értem, hogy elvigyen egy a tiszteletemre rendezett bankettra, útközben — meglepetésemre — feltette nekem a kérdést, mégis mi lenne az a szám, amelyre én az úgynevezett könnyű hadosztályokból igényt tartanék? Rövid gondolkodás után rávágtam: 12! [Valójában 25 hadosztályról volt a kezdetben szó — G.P. megj.] Erre Szombathelyi azt válaszolta, ő is körülbelül ennyire gondolt. A továbbiakban ígéretet tett 9 könnyű és egy, kezdetben gyengén felszerelt páncélos hadosztály kiállítására. Ugyanakkor kilátásba helyezett egy második páncélos hadosztályt is, ha mi ennek fel-

szerelését rövid időn belül vállalnánk!... Így tehát néhány perc alatt megtörtént az egyezés. Meg voltam elégedve az eredménnyel, mert jobb ha kevesebb de alaposabban kiképzett és felszerelt hadosztályokat kapunk, mint esetleg nagyszámban olyan kötelékeket, amelyek harcioró terén semmiféle értékkel nem rendelkeznek!" Idézi Walter Görlitz: Generalfeldmarschall Keitel; Verbrecher oder Offizier? Erinnerungen, Briefe, Dokumente des Chefs OKW, Göttingen, 1961. 280 old.

⁸ Az erről szóló írásos megállapodás még nem került elő a levéltárakból. Hogy Keitel megígérte az orosz frontra küldendő magyar csapatoknak korszerű német fegyverekkel való felszerelését, az kitűnik a már idézett Keitel visszaemlékezésekből, ahol a vezértábornagy így írt: „Jóllehet a nagy bankettot követő délelőtti tárgyaláson még egy sor kritikus pontot érintettünk, amely alatt egyedül álltam a sárat két vitapartnerommal (Bartha, Szombathelyi tábornokok), sőt egyszer egy nagyon heves összeütközés már-már arra késztetett, hogy a tárgyalások megszakításával fenyegetődzek, a végén mégis megszületett a megegyezés. Ezt írásban is rögzítettük különös tekintettel a német anyagi szállítás mennyisége és időpontja miatt!" (Idézett mű 281. old.).

⁹ Egy ilyen rendelkezésről nincs tudomásunk.

¹⁰ A 2. magyar hadsereg a doni téli csatában 117-000 halottat, sebesültet és eltűntet veszített. A kb. 200 000 fő nagyságú 2. magyar hadsereg 1942. június 28. és 1943. február vége közötti vesztesége 147 000 katonát tett ki. Részleteiben lásd Gosztonyi Péter: A voronyezsi tragédia, „Új Látóhatár” 1963/3.

^{10a} 1941-ben a „gyorshadtestet” és 1943 tavaszán a (szétvert) 2. hadsereget.

¹¹ Ullein-Reviczky Antal, diplomata, 1939-1943 a külügyminisztérium sajtóosztályának, időközben a kulturális osztályának is a vezetője. 1943. végétől 1944. március 19-ig stockholmi követ. Magyarországnak a németek által való megszállása után, tiltakozásul, lemondott állásáról.

¹² A kiküldött Hatz Ottó vk. alezredes, a szófiai magyar katonai attasé volt, aki 1943. december 16-án Isztambulba utazott, hogy ott titkos amerikai küldöttekkel tárgyaljon. Hatz 1943. december 22-én Budapestre való visszaérkezése előtt megállt Szófiában és ott a német katonai elhárítás vezetőjének, „Delius ezredesnek” (Otto Wagner) részletesen beszámolt törökországi küldetéséről és annak negatív végződéséről. Csak ezután folytatta útját Magyarországra, hogy ott Szombathelyinek személyesen jelentse missziója eredményét. Lásd Beckerle szófiai német követ táviratát a berlini külügyminisztériumnak 1943. december 22-én. Magyarul közli Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula: A Wilhelmstrasse és Magyarország; német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944, Budapest, 1968. 755. old.

¹³ Erről Kádár Gyula idézett művében olvashatunk: „Az alakulat nem állandóan fegyverben tartott, élő egység volt, hanem csupán előjegyzett, számontartott emberei voltak, úgy hogy riadóztatásuk esetén rövid időn belül össze lehessen gyűjteni és felfegyverezni őket... A végén... megkezdődhetett a kiképzés. Egy alkalommal megsemmisítettük: Szombathelyi, a fiatal Horthy, Somogyi Béla és én

voltunk lent. A csoport tiszta magyar fiúkból állt, az idősebb, volt „rongyos gárdisták” voltak az algyeségek parancsnokai. Szombathelyi beszédet intézett hozzájuk, hangsúlyozva hogy a nehéz időkben senki máshoz nem lehet és nem szabad igazodni, mint a kormányzóhoz... Kétségtelenül számoltak azzal, hogy adott esetben a kormányzó és a kormány megdöntésére irányuló németbarát és jobboldali akciók letörésére használják fel, azonban emellett egy a kormányzó ellen irányuló baloldali megmozdulás esetében is alkalmazásra került volna. Mivel ebben az időpontban a közelebbi veszedelmet a német irányítás alatt álló nyilas és szélsőjobb erők képviselték, nyugodtan mondhatjuk, hogy ez volt a kézenfekvőbb hivatása.” (520-522. old.)

Tudjuk továbbá, hogy pl. a „Turáni Vadászok” keretében már 1942. végén alakultak ilyen antihitlerista csoportok, amelyekre a Kállay-kormányzat adott esetben támaszkodhatott volna. Érdekes kísérlet történt ezekben az években a Zsidó Hadviseletek Bizottságának egy esetleges ellenállásba való bevonására. Ez a Bizottság maga köré tömörítette az I. világháború zsidó származású tisztjeit és altisztjeit és a Horthy-hadsereg tartalékos tisztjeit különös tekintettel azok 1914-1918 között nyert kitüntetéseire. A voronyezsi vereség után, Sztálingrád árnyékában, 1943. február elején a Hadviseletek Bizottságának egyik bizalmas vezetőségi ülésén a következők hangzottak el: „A legmagasabb helyről üzenetet kaptunk, hogy e sorsdöntő időkben számítanak az izraelita vallású magyarok a Haza és a Legfőbb Hadúr iránti rendíthetetlen hűségére!” A Bizottság kapcsolatba került az ifj. Horthy Miklós vezette úgynevezett „Kiugrási Irodával”. A terv az

volt, hogy először megbízható, Horthy-hű tényleges tisztekből álló különítményeket szerveznek és ezek közé osztottak volna be a korban még alkalmas tartalékos zsidó tiszteket és azokat a munkaszolgálatosokat, akik 1938 előtt még szolgálatot teljesítettek a magyar királyi honvédségnél, azaz esküjüket Horthyra tették le. Továbbá: a Magyarországon levő munkaszolgálatos századokat egy bizonyos jelszós parancsra Budapestre és Pestkörnyékére koncentrálták volna, hogy azokat ott beöltöztetve, felszereljék. A kőbányai Zách-utcai laktanya alagsorában és pincéiben több mint 20 000 puskát, több ezer pisztolyt és más kézfegyvert tároltak. „A kaszárnyában csak egy őrszázad szakasza tartózkodott, mert az osztály a frontra vonult. Mi úgy tudtuk, hogy ezt a fegyvermennyiséget a munkaszolgálatos századok felfegyverzésére tárolták. 1943. januárjában a kaszárnya egyik emeleti részében rengeteg használt katonai köpenyt, zubbonyt és új pantallókat raktároztak be. A rakodást muszosok végezték két egyenruhás tiszt és két civil jelenlétében: ezek közül az egyik dr. Kálmán Imre, ügyvéd, tartalékos százados, a Zsidó Hadviseletek Bizottsága vezetőségi tagja volt”. (Részlet Abádi Ervin, izraeli újságíró és lapkiadó Gosztonyi Péter számára a Zsidó Hadviseletek Bizottsága ellenálló tevékenységéről 1975. júliusában írt beszámolójából. Véleménye szerint a Bizottság főleg ifj. Horthy Miklóssal és dr. Sombor-Schweinitzer Józseffel — „aki a nácikat és különösen a nyilasokat még a vörösöknél is jobban gyűlölte” — tartotta a kapcsolatot. „A vezérkart és a Honvédelmi Minisztériumot ifj. Horthyék kihagyták a tervből, később azonban Nagybaczoni Nagy Vilmost bevonták a szervezkedésbe”). Lévai Jenő,

budapesti történész, a II. világháború alatti magyar zsidóság történetének nemzetközileg is elismert kutatója a kérdésről egy személyes levélben 1979. február 22-én így írt: „Valóban felmerült a gondolat, s a Zsidó Hadviseltek Bizottsága javasolta is ezt ifj. Horthy Miklósnak, a muszosok esetleges szükséges igénybevételét, de végsősoron a Kormányzó és Kállay Miklós elleneztek a tervet s így füstbe ment a gondolat...” Kádár Gyula ezredes, aki 1942-től kezdve igen felelős állást töltött be a magyar vezérkarban egy e sorok írójához 1979. január 6-án intézett levelében a Zsidó Hadviseltek Bizottságának fent ismertetett tervét ezzel szemben „fantasztikus mesének” minősíti.

¹⁴ Ilyen parancsról ezideig nincs tudomásunk.

¹⁵ A keleti fronton tevékenykedő német hadsereg 1942. telétől állandó csapathiányban szenvedett. Ezért a német parancsnokok előszeretettel vették igénybe szükség esetén hadseregünk hadtápterületén működő és frontszolgálatra már fegyverzetük korszerűtlensége miatt is alkalmatlan magyar megszálló hadosztályokat, mit sem törődve azzal, hogy ezek a kötelékek nem erre a célra lettek Oroszországba küldve. A magyar vezérkar és a német OKW között emiatt állandó feszültség volt. Horthy maga is szóvátette e lehetetlen állapotokat 1944. február 12-én Hitlernek írt levelében. Részleteiben lásd: Peter Gosztony: *Hitlers fremde Heere; das Schicksal der nichtdeutschen Armeen im Russlandfeldzug 1941-1944*, Düsseldorf, 1976.

¹⁶ 1943-ban összesen kilenc, zömében zsákmányanyaggal felszerelt ún. megszálló hadosztály működött magyar részről Ukrajna és Bjeloruszlia terüle-

tén. E hadosztályok kizárólag közbiztonsági szolgálatra voltak képesítve. Szervezetük kezdetben csak két gyalogezredből állott a legszükségesebb nehézfegyverekkel, továbbá egy huszárszázadból, majd egy tüzérosztályból (5/8 M típusú részben clavult tábori üteggel), egy híradószázadból, egy utászszázadból és csak a legszükségesebb hadosztály-vonattól. 1943-ban a legtöbb „megszálló hadosztály” élő erőben csak egy gyenge dandárt képviselt!

¹⁷ A Kállay-kormány valóban ellene volt Szombathelyi balkáni terveinek. A minisztertanács arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jövőben semmiképp sem kíván magyar csapatokat a határon túlra küldeni, sőt arra kell törekedni, hogy a még Ukrajnában és Bjeloruszsiában levő megszálló csapatokat is mielőbb vissza lehessen hozni. E kérdést lásd részleteiben: Godó Ágnes: *A horthysta vezetés Balkánpolitikája (1941-1943)*, „Hadtörténelmi Közlemények”, 1968/4. szám.

¹⁸ Hitler ezen a találkozón Kállay Miklós leváltását és a magyarországi zsidó-kérdés radikális, német mintára való megoldását követelte.

¹⁹ Részleteiben lásd Szombathelyi Ferenc feljegyzését a német főhadiszálláson történt tárgyalásairól. Közli: Adám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos: *Magyarország és a második világháború*. Budapest, 1959, 452. old. Egyébként Hitler a Kormányzónak is ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy amennyiben ő egy teljességgel németbarát kormányt nevez ki, amely tetteivel is bizonyítja szövetségi hűségét, pár hónapon belül a német megszállást megszünteti. Egy ígéret, amely mindvégig ígéret maradt!

²⁰ 1943. végén a Kállay-kormánynak sikerült Bern-

ben kapcsolatot teremteni az US Titkos Hadászati Központ (Office of Strategic Services) európai igazgatójával, Allen Dullessal. Egy amerikai-magyar különbéke tárgyalás kezdődött. Dullesék első kikötése az volt, hogy Magyarországra mihamarabb egy amerikai katonai misszió indulhasson a további dolgok helyszínen való megbeszélésére. Kállay Miklós 1944. januárjában Szombathelyi Ferencet is beavatta a misszió megérkezése ügyébe, illetve a vezérkari főnököt bízta meg azzal, hogy gondoskodjon az amerikaiak megfelelő fogadtatásáról. A Florimond Duke ezredes által vezetett háromtagú amerikai katonai misszió 1944. március 16-án ejtőernyővel szerencsésen le is ereszkedett a Muraközben. Mire az amerikai tiszteket Budapestre hozták — Magyarországot már megszállták a németek és Újszászy István, az Államvédelmi Központ vezetője Gestapó-fogságban az egész US-titkos misszió ügyét elmondta a németeknek. Részleteiben lásd: Kovács Imre: Duke ezredes jelentkezik; amerikai tisztek ejtőernyős bevetése Magyarországon 1944-ben. „Új Látóhatár”, 1968/6. szám.

²¹ Beregfy Károly vezérezredes, aki Honvédelmi Miniszterként a vezérkari-főnöki tisztséget is átvette.

²² Szombathelyi Ferenc ügyét az akkor már szélsőjobboldali beállítottságú VKF Különbíróháza 1945. januárjában — több más „hűtlenségi” ügyel egyetemben — kezdte el tárgyalni. A háborús események gyors alakulása, illetve az ország kiürítése következtében ítélethirdetésre nem került sor.

²³ 1941. áprilisában Jugoszlávia a német Wehrmacht támadása következtében összeomlott. A Bácska, a „Baranyai-Háromszög” és a Muravidék

területére magyar honvédcsoportok vonultak. Az így Magyarországhoz visszacsatolt területeken a pacifikálás nem volt tökéletes és az akkori magyar kormányzat nem volt képes, illetve nem is akarta a nem-magyar nemzetiségű lakosságot a Magyar Királyság számára megnyerni. A szerbek közötti elkeseredés hamarosan kisebb-nagyobb diverzáns cselekedetekre készítette őket. Különösen a német-szovjet háború kitörése után (1941. június 22-től) megsokasodtak a Délvidéken a diverzáns esetek. Rátörték különböző honvédségi, de különösen csendőrségi és rendőri szervekre. Ahol lehetett, ezeket megölték s atrocitásokat követtek el magával a magyar polgári lakossággal szemben is. Az 1941-es év végére a különböző szabotázscelemek már napirenden voltak. Mivel a belügyi szervek (csendőrség, rendőrség) nem bizonyultak az ellenállás letöréséhez elegendőnek, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a polgári rend megteremtéséhez katonai alakulatok felhasználását is igényelte. Ugyanakkor általános „tisztogatási akciót” foganatosított, statáriális állapotokat rendelve el az egész Délvidéken. Ehhez az akcióhoz elnyerte nemcsak a miniszterelnökség, hanem Horthy kormányzó hozzájárulását is. A kormányzó katonai irodáján keresztül utasította a vezérkari főnököt (Szombathelyit), hogy megfelelő honvéderőket bocsásson a „razzia” rendelkezésére. Szombathelyi vezérezredes ennek értelmében utasította a szegedi V. hadtest parancsnokát, Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagyot, aki helyett első helyettese, a hadtest vezérkari főnöke intézkedett, lévén ő maga személy szerint a Mátrában betegszabadságon. Az intézkedés folytán mozgósították a Zomborban állomásozó 15. könnyű-gyaloghadosz-

tályt, amelynek parancsnoka ezidőben Grassy József v.k. ezredes volt. Ugyanígy mozgósították az V. hadtest parancsnoksága alá tartozó szegedi honvédegyalozezredet és különböző határvadász alakulatokat. Ezen utóbbiak parancsnoka Deák László v.k. ezredes volt. Előbbiek működési területe Újvidék város és környéke, utóbbiaké a Sajkásvidék volt. A „tisztogatási akció” 1942. január 4-e és 23-a között zajlott le. Ennek során a magyar karhatalmi erők 3309 polgári személyt — közöttük 147 gyermeket és 299 elaggott férfit, illetve nőt — végeztek ki. Az áldozatok többsége szerb nemzetiségű (2549) volt, de áldozatokként szerepeltek magyarok, németek és zsidók is. Az „újvidéki razzianak” a kormányzó vetett véget, amikor kerülő úton (Bajcsy-Zsilinszky közbenjárására) tudomást szerzett a délvidéki véres eseményekről. A Kállay-kormány már 1942. áprilisában lépéseket tett a razzia kivizsgálására, illetve a felelős személyek bíróság elé állítása érdekében. A felső katonai vezetésnek sikerült azonban négy hónapi — meddő — vizsgálat után az eljárásokat megszüntetni. Kállay egyenes követelésére 1943. októberében azonban újra elővették az újvidéki razzia ügyét: a felelős vezetők a VKF különbírósága elé kerültek. Az elsőszámú fővádlott Feketealmy-Czeydner — akkor már nyugállományba helyezett — altábornagy volt, második fővádlott az akkor már vezérőrnagy Grassy József és a harmadik Deák László v.k. ezredes volt. Ezenkívül 17 honvéd- illetve csendőrtiszt került a bíróság elé. Nevezettek ellen a fővádpont hűtlenség volt. Az 1943. decemberében, illetve az 1944. januárjában hozott ítéletek a fővádlottakat súlyosan elmarasztalták, az ártatlanul kivégzettek hozzátartozóinak a magyar kormány kártéri-

tést állapított meg. Az „újvidéki razzia” eseményeit már több országban feldolgozták (Buzási János: Az újvidéki „razzia”, Budapest, 1963; Deák András: Sárga karszalag, Újvidék, 1954; A. v. G.-Payer: „... audiatur et altera pars! Neusatzter Fall”, Manuskript 1973). Egy pártatlan kivizsgálás és az események minden oldalról való részletes megírása — egyelőre még hiányzik!

²⁴ Feketealmy-Czeydner Ferenc altábornagy (1890-1946), 1941. őszén a szegedi V. hadtest vezénylő tábornoka, egyidőben a Délvidék katonai parancsnoka. Ebben a minőségben is felelős a Zsablya-Újvidék területén 1942. januárjában elkövetett katonai akcióért. 1942. nyarán kényszernyugdíjba küldik, 1943. októberében az „újvidéki perben” I. rendű vádlott. Az ítéletet azonban nem várva be 1944. január 17-én Feketealmy-Czeydner a Német Birodalomba szökött. Himmler a magyar altábornagyot tábornoki rangban (SS-Gruppenführer) a fegyveres SS szolgálatba átvette és a nyugati frontra küldte. Feketealmy-Czeydner ezekután a II. SS-hadtest parancsnokhelyetteseként résztvett a nyugati hatalmak inváziójának visszaverési kísérletében. Szálasi hatalomrajutása után Feketealmy-Czeydner vezérzeti rendfokozatban Beregfy honvédelmi miniszter helyettese lett. 1945-ben amerikai fogságból kiadták Magyarországra. Onnan Jugoszláviába került háborús bűnösként. Az ellene indított politikai pert a jugoszlávok 1946. őszén Újvidéken folytatták le. 1946. november 4-én, a nyilvánosság bevonásával, Feketealmy-Czeydner Ferencet kötél által kivégezték.

²⁵ Grassy József vezérőrnagy (1894-1946), az 1942.

januári délvidéki „razziá”-ra kirendelt karhatalmi csoport parancsnoka. Az 1943. decemberi hadbíró-sági tárgyalás egyik fővádoltja. Az ítélethirdetés e-lől Németországba menekül, ahol a fegyveres SS tag-ja lesz tábornoki rendfokozatban. A 9. SS-páncélos hadosztály keretében tevékenykedik. A Szálasi-féle hatalomátvétel után Grassy vezérőrnagy visszatér Magyarországra, ahol a „Hunyadi” SS-páncélgráná-toshadosztály szervezését intézi. 1944. december 1-én Szálasi altábornaggyá lépteti elő. Amerikai hadi-fogságból először Magyarországra szállítják, majd onnan kiadják Jugoszláviának. Az újvidéki 1946. őszi „újvidéki perben” halálra ítélik és november 4-én kötél által kivégzik. Az 1946-os perrel kapcsolatban lásd: Szigethy György: Szemtanúja voltam Titó dél-vidéki vérengzésének. Cleveland, 1956, 89. old.

²⁶ Bárdossy László.

²⁷ Keresztes-Fischer Ferenc.

²⁸ Babós József hadbíró-ezredes.

²⁹ Bartha Károly vezérezredes, 1938. november 15-től 1942. szeptember 24-ig honvédelmi miniszter. E tisztségből való leváltása Horthy kormányzó sürgetésére történt. Oka: Horthy István repülő-főhadnagy, kormányzóhelyettes szerencsétlenségével kapcsolatos H.M. mulasztások és a 2. magyar hadseregnél levő zsidó munkaszolgálatosokkal kapcsolatos embertelen bánásmód.

³⁰ A csendőrtiszt neve nem ismeretes előttünk.

³¹ Így nem helytálló: Feketehalmy-Czeydnert és Grassyt a németek magyarországi rendfokozatuknak megfelelő rendfokozattal vették át a fegyveres SS-be.

³² Saly Dezső: Szigoruan bizalmas! Fekete Könyv: 1939-1944 c. Budapesten 1945. novemberében kia-

dott dokumentum könyvében erről a „munkácsi in-cidensről” az 535. oldalon így ír:

1942. augusztus 30.

Z. barátja, nyugalmazott őrnagy, aki hivatalos ügyben járt Munkácson beszéli, hogy egyik éjszaka nagy sürgés-forgásra riad föl. Kinézett a szálloda ablakán, a tér tele volt katonákkal, akik nagysietve gép-fegyvereket állítottak föl és láthatólag teljes harci készségben voltak. Reggelre megtudta, hogy a helyőrség körülvette a zsidók által lakott városrésze-ket, a katonák behatoltak a házakba, kihúzták az ágyakból a zsidókat, értéktárgyaikat, pénzüket, rá-dióikat, fényképezőgépeiket és más mindenféle hasz-nálati tárgyaikat összeszedték s reggelig különböző udvarokon és épületekben őrizetbe tartották őket. Akkor a foglyokat hazaengedték, az értékeket pedig a kaszárnyákba szállították. A város képviselője Fenczik délelőtt telefonon emelt panaszt a vezér-kari főnöknél, aki történetesen Kassán járt s délu-tánra meg is érkezett Munkácsra. Mikor a történ-teket jelentették neki, nem akarta elhinni és arra kérte a képviselőt és a városi vezetőséget, hogy men-jenek vele a kaszárnyába. A parancsnok itt hosszas hebegés után bevallotta, hogy az éjszaka „partizán-gyakorlatot” rendezett abból a feltevésből indulva ki, hogy a — zsidók a partizánok, akiket ártalmat-lanná kell tenni. Az esetnek néhány lefokozás volt a következménye. A megbüntetettek között van egy zászlós is, aki azt a parancsot adta egy katonának, hogy rugjon hasba egy másállapotos zsidó asszonyt. A katona nem akarta teljesíteni a parancsot, mire a zászlós revolvért fogott rá. Kiderült, hogy a zászlós politikai bűncselekmények miatt többszörösen bűn-

tetett nyilas agitátor volt, aki bevonult és gyakorlatilag is terjeszteni akarta az „eszmét” ...

³³ Ez így igaz. Részleteiben lásd Karsai Elek dokumentum-gyűjteményét, a „Fegyvertelenül álltak az aknamezőkön ...” címűt (Budapest, 1960)

³⁴ Szombathelyi téved. A 2. magyar hadsereghez beosztott zsidó munkaszolgálatos századok a hadsereg műszaki parancsnoka, Kassay Károly vezérőrnagy hatáskörébe tartoztak. Lehet, hogy Szombathelyinek szándékában állt egy „zsidó szemlélő” kinevezése, de az 1943. januári doni csata után, amely köztudomásúan a 2. magyar hadsereg végét jelentette, erre már nem került sor.

³⁵ Mosonyi Győző repülő-százados titkos tagja volt a Nyilaskeresztes pártnak, illetve a Hungarista mozgalomnak. 1942-ben, technikai szakemberként, a pártvezetőség tudta nélkül felállított egy úgynevezett „Hungarista Rádióállomást”. A titkos adó nem sokáig működhetett. A nyomozó hatóságok hamar megtalálták és mivel a szálak Mosonyihoz vezettek, a katonai hatóságok a századost letartóztatták. A nyilas pártállású Mosonyit a Vezérkarifőnöki Bíróság 12 évi fegyházra ítélte. A börtönből csak 1944. október 15-e után került ki, amikor aztán Kovarcz Emil államtitkárként minisztériumába, a Nemzet hadbaállításával, illetve totális mozgósításával foglalkozó minisztériumba magához vette. A háború után Mosonyi valahol nyugaton telepedett meg.

³⁶ Megfelel az igazságnak. Például a zentai kommunisták katonai szervezkedése ügyében 1941. november 7-én a VKF bírósága mint rögtönítélő bíróság tíz vádlottat halálra ítélte. „Vitéz Szombathelyi ve-

zérezredes, a M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnöke mint illetékes parancsnok az ítéletet megerősítette, azonban a Nagyabonyi Vince Miklós, Lövei Mihályné sz. Székely Ilona, Őszi Szabó János és Nagymélykúti Mátyás vádlottakra kiszabott halálbüntetést kegyelemből 15, illetve 10 évi fegyházbüntetésre változtatta...” (Katona Pál: Meggyőződésből tettem ... Gerő István élete és munkássága. Történelmi Levéltár. Zenta, 1972, 115. old.). Vagy ott van a „Deák-csoport” ügye. Ez az ifjómunkásokból és értelmiségiekből álló 25-30 főnyi kommunista szimpatizáns, röpcédulázó és egy fegyveres harcra felkészülő diverzáns csoport 1943. tavaszán Budapesten rendőrkézre került. A VKF bírósága a csoport vezetőit, Deák Györgyöt és Mayer Arnoldot halálra ítélte. Egyikük sem folyamodott kegyelemért. „Természetesen annál nagyobb volt az örömünk, amikor 1943. július 15-én közölték velünk, hogy a Honvédvezérkar Bírósága, illetve a honvédvezérkar főnöke, Szombathelyi, megváltoztatta mindkettőnk ítéletét életfogytiglani fegyházra...” (Lásd részleteiben Deák György visszaemlékezését a „Párttörténeti Közlemények” 1974/2. száma 180. old.).

³⁷ Az Államvédelmi Központ létrehozását Keresztes-Fischer belügyminiszter 1942. nyarán kezdeményezte. Célja volt, hogy az ország belső nyugalma biztosítását és az államberendezést a kormány egy kézben tudhassa. Így az Államvédelmi Központ koordinálta a csendőrség, a rendőrség és a honvédségi szervek nyomozó hatóságainak munkáját. Az Államvédelmi Központ a Belügyminisztérium 1942. szeptember 4-i rendelete alapján jött létre. Ez időben a kormány erősen tartott egy szélsőjobbaldali, nyilas-hungarista puccstól. Az Államvédelmi Központ,

közvetlenül a belügyminiszter és a Honvédezerkar főnöke irányítása alatt állt és kettőjük útmutatása alatt működött: a beosztott nyomozóhatóságok szervezetileg nem voltak nekik alárendelve. Az Államvédelmi Központ vezetője, Újszászy István vezérőrnagy rendszeresen tájékoztatta a Kormányzót és a kormányt az intézmény működéséről, amelynek főfeladata mindenféle szélsőséges politikai (kommunista, de főleg nyilas/hungarista) mozgalom felderítése és megfigyelése volt.

³⁸ Az ügy részletei nem ismeretesek előttünk.

³⁹ Az 1943-ban folyó zombori nyomozás kiterjedt egy jugoszláv királpárti tiszték által létrehozott ellenállási szervezet felszámolására. A szervezet több mint 70 tagját letartóztatták. A vezetőket halálra ítélték, de Szombathelyi személyes közbelépésére kegyelemben részesültek.

⁴⁰ A nemrég elhunyt Kovács Imre 1975. július 14-i levelében így foglalt állást a vele foglalkozó Szombathelyi megjegyzésre: „A visszaemlékezés kicsit sántít. Az Új Látóhatár 1963. március-áprilisi számában megírtam, hogy kerültem a Hadik-laktanyába, majd a Margit-körúti katonai börtönbe. Statáriális hadbírótság elé akartak állítani, de érvelésemre, hogy nem értek tetten hazaáruláson s így a statáriális hadbírótság nem illetékes az ügyemben, áttették azt rendes hadbírótság elé, de azt nem merték lefolytatni. Ugyanis én jó félévvel előbb kerültem az angolokkal összeköttetésbe, mint a Kállay-kormány, s amikor ők is elkezdtek tapogatózni (1942. nyarán Isztambulban), valahogy nem nézett ki jól, hogy ugyan ezért engem súlyosan elítéljenek. Pontosan nem emlékszem, 1942. augusztusában lehetett, amikor . . . az

ügyeletes őrmester elvitte ruhámat, ingemet (piszkosan) kivasalni, s míg vártam rá, egy rab-borbély megborotvált (haját nyírni nem kellett, mert kopasz voltam). „Kiöltözötten” egy katonai mentőautóban felvittek a Várba, a Színház-utcába, a vezérkari főnökségre, ahol Szombathelyi nagy törzstiszti segédlettel fogadott. [Tanúkra lett volna szüksége németbarátsága bizonyítására? — G.P. megj.] Kíméletlen hangon, szinte kiabálva mondotta, hogy a háborút meg akarja nyerni, aki elébe áll eltapossa, ha én állok elébe, engem tapos el. Csendesesen megjegyeztem, ezért kár volt felrendelni engem a Várba, a Margit-körúton is tudtomra adhatták volna a fenyegetést. Aztán mintha mi sem történt volna, szelídebben arról kezdett beszélni, hogy most jött vissza Ukrajnából, ahol a munkaszolgálatosok leborultak előtte, átkarolták a csizmáját és magyar úri mivoltjára appellálva kérték, hogy kegyelmezzen nekik (!? — G.P. megj.). Azt nem mondotta, hogy mit csinált, de fennhéjázóan folytatta: Ez a nagyúri gesztus nyilvánul meg most magával szemben. Elrendeltem szabadlábrahelyezését, egy feltétellel! Ne hagyja el az országot, mert nem szeretném, ha egy hét múlva a BBC-n keresztül vitatkozna velem! Enyhén összeillesztette a bokáját, a fejével biccentett, hogy mehetek. — Egy óra múlva szabad voltam.”

⁴¹ Ez így igaz. Ezt annál is jobban lehet értékelni, mivel Szombathelyi elődje, Werth Henrik tábornok, vezérkari főnök, hivatali ideje alatt többször is tárgyalt a kormány tudta, illetve beleegyezése nélkül a felelős német katonai személyekkel, különböző felajánlásokat tett nekik és számos, a kormányhoz be-

nyújtott memorandumában a „német ügy mellett való” nagyobb kiállást szorgalmazott.

⁴² Így Szombathelyi 1942. október 2-án fogadta a kommunista szervezkedésért halálra ítélt Schönherz Zoltán, a Kommunisták Magyarországi Pártjának Moszkvából küldött titkára anyját és hugát, akik a vezérkari főnöknél az elítélt megkegyelmezését kívánták elérni. E kihallgatásról lásd bővebben Schönherz hugának visszaemlékezését Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF2 (Budapest, 1971) c. könyve 364. oldalán. Szombathelyi végül elutasította Schönherz megkegyelmezését és aláírta a halálos ítélete. Schönherz Zoltánt 1942. október 9-én egy szabályosan lefolyt per után, amelyen a vádlott szabadon védekezhetett, sőt védelméhez tanúkat is megidézhetett, Budapesten kivégezték. Újszászy István állítólag azzal magyarázta Szombathelyi hajthatatlanságát a Schönherz ügyben, a hadbírók meggyőzték a vezérkari főnököt arról, hogy igen rossz benyomást keltene a német vezetésben, ha a KMP Moszkvából küldött vezetőjének megkegyelmeznék (Andorka Rudolf tábornok feljegyzése — idézi Hollós, 364. old.).

FÜGGELÉK

Mi történt Szombathelyi Ferencsel 1945 után? A Szálasi rendszer elzárásából kiszabadulva az amerikai katonai hatóságok kezdetben a legnagyobb tisztelettel bántak vele. Még amerikai összekötőtisztet is adtak mellé. Himmler Márton US-alezredes, az Office of Strategic Services magyar részlege vezetőjének Salzburgba való megérkezése és működése után azonban megváltozott a helyzet. 1945. június végén Szombathelyi Ferencet az OSS letartóztatta. Október második felében a magyar háborús bűnösök egyik csoportjával repülőgépen hozták Budapestre. Fogsága első időszakából így emlékszik rá egyik rabtársa: „Igen élveztük Szombathelyit, aki ragyogóan tudott franciául és este a cellában, zárás után a francia irodalomról tartott előadást és francia költőket idézett.” Bírósági tárgyalása 1946 tavaszán vette kezdetét. A népbírósági tanácselnök dr. Molnár László volt. A vádat egy dr. Szőlősi nevezetű népfőügyész képviselte. Szombathelyinek meg volt adva a lehetőség, hogy védőt válasszon: dr. Kardos Jánosra esett választása. A vádak igen súlyosak voltak: az újvidéki (1942-es) vérengzésekért való felelősség és a tettesek mentegése, a magyar hadseregnek a németeknek való kiszolgáltatása, a voronyezsi tragédiáért való felelősség és bűnrészesség, a zsidó munkaszolgálatosok ukrajnai megkínzásáért való felelősség, Schönherz Zoltán kivégeztetése, Hitler tel-

jes kiszolgálása, stb. A tárgyalás hosszú hónapokig tartott. Nemcsak a vádhatóság, a védelem is tanúk tucatját idézte meg. Neves és demokratikus beállítottságú személyek mint pl. Illyés Gyula, Tamási Áron, Zilahy Lajos és mások bátran kiálltak Szombathelyi mellett, míg Vörös János tábornok volt felletésével szemben igen csúnyán viselkedett. A zsidó munkaszolgálatosok kérdésében önként jelentkezett tanúnak az egykori Osztende kávéház tulajdonosa, aki elmondotta, hogyan mentette meg unokaöccsét Szombathelyi anélkül, hogy korábban bármilyen személyes ismeretségük lett volna. Ugyancsak védőtanúként szerepelt Nagy Vilmos vezérezredes, volt honvédelmi miniszter is. Egy, a tárgyaláson résztvevő személy Szombathelyinek az utolsó szó jogán elmondott beszédét végighallgatta. Erről így ír egy magánlevélben: „Dr. Kardos védőügyvéd igen sok védencét lebeszélte arról, hogy az utolsó szó jogán beszéljenek, mert tartott attól, hogy ezzel csak nagyobb bajba keverik magukat. A legtöbbször a hallgatást vagy csak egy-két mondat elmondását tanácsolta. Nem így Szombathelyinél! Emlékszem, hogy baráti körben többször is mondogatta: Ilyen nagyszerű partnerom talán még soha sem volt s félek, nem is lesz több! Szombathelyi azzal kezdte beszédét, hogy elmondta, hogyan nézett ki tábornoki díszegyenruhájában: aransujtás, a köpeny bélése bíborszínű, baloldalt mellén a sok kitüntetés. Egyik oldalon ilyen csillag, a másik oldalon a Magyar Érdemrend Középkeresztje a csillaggal, a nyakában a már nem tudom milyen nagykereszt a hadiékítményekkel. 'De a legnagyobb kereszt a vállamon volt. Hogyan vezethetem ki ezt a kis országot ebből az esztelen háborúból!' Megrázó volt a beszéde. A nép-

bíróági ülnökök egyhangúan azon a véleményen voltak (a tények tükrében), hogy Szombathelyit fel kell menteni...” Mivel azonban Budapesten a Jugoszláv Katonai Misszió élénk érdeklődést nyilvánított az újvidéki „razzia” főszereplőivel s minden általuk kijelölt mellékszereplőjével kapcsolatban és azok kikérése már folyamatban volt, a Molnár-tanács úgy döntött, hogy Szombathelyit tízévi börtönre (nem fegyházzal) ítéli, így mentve őt a jugoszlávok kikérése elől. A Népbíróóságok Országos Tanácsa azonban nem fogadta el ezt az ítéletet. Szombathelyi ügye a NOT elé került, dr. Bojta Béla igazságügyi államtitkár, a NOT elnöke maga tárgyalta le ismét Szombathelyi „bűnperét” („Ő is meg volt győződve, hogy Szombathelyit felmenteni, sőt kitüntetni kellene. Péter Gábor ezt azonban soha sem túrné!” mondta). A vádlottal egyetemben Bojta és Kardos egy kompromisszumos megoldásra jutott, „aki időt nyer, életet nyer” elv alapján. Szombathelyi Ferencet a NOT életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. Már épp folyamatban volt Szombathelyinek a hartai büntetőintézeti telepre való szállítása, ahol a tábornokra egy írnoke beosztás várt, amikor 1946 augusztusában egy délután a volt tábornokot elszállították a Gyűjtőfogházból. Családja, védőügyvéde csak harmadnap tudta meg, hogy Riesz István, (az akkori szociáldemokrata igazságügyminiszter, akit egyébként az ÁVH vert agyon 1950-ben a váci fogházban) teljesen illegálisan kiadta Szombathelyi Ferencet a jugoszlávoknak. A belgrádi kormány az újvidéki vérengzés magyar felelőseit, illetve azokat, akiket ők annak ítélték, Újvidéken állították „népbíróóság” elé. E pár napig tartó tárgyalásról ezideig nincs megbízhatóan mondható részletes beszámoló (Szigethy

György „Szemtanúja voltam Titó délvidéki vérengzésének” című Clevelandben 1956-ban megjelent könyvében ír azonban erről a kérdésről is). Szombathelyi Ferencet halálra ítélték és 1946. november 4-én Újvidéken golyó (egyesekek szerint kötél) által kivégezték.

Erről évtizedekkel később (1978. július 8-án) az időközben elhunyt budapesti újságíró, Palásti László e sorok írójához intézett magánlevelében így számol be:

„Nevét ismerem és örülök, hogy kérésének eleget tehetek. Valóban én voltam az egyetlen magyar újságíró a tárgyaláson. Egy kultúrteremben zajlott le, a színpadon volt a bíróság. Magyar származású ügyész képviselte a vádat: dr. Gyetvai. 'Védő' volt, de ez csak formáság volt. A vádlottak padja mögött egy másik padon minden vádlott mögött fegyveres őr ült.

Valamennyi vádlottat halálra ítélték, Grassyt és Zöldyt kötélre, a kivégzés nyilvános volt. A többiek golyót kaptak a pétervárad-i erődben. Itt nem volt nyilvánosság.

A tárgyaláson Szombathelyi igyekezett tartani magát. Feketehalmy-Czeydner és Grassy csúnyán, durván egymást rágalmazták. Zöldy sántított. (A budapesti tárgyaláson még nem.)

Egy hét múlva újból Újvidéken voltam, amikor megafonon hívták ki a kivégzésre a lakosságot. Az ítélet indoklása szerint mindegyik vádlott egyformán bűnös volt, Grassyt és Zöldyt kegyetlen magatartásuk és a gyilkosságokban való személyes részvételük miatt akasztották fel.”

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	3
Bevezetés	9
Szombathelyi Ferenc védőirata	13
Memorandum	14
Német követelések	16
Lépéseim az angolszász hatalmak felé	19
Magyarország megszállása	23
Újvidéki ítéletek	26
Zsidókérdés	33
A Vezérkari Főnöki (VKI ^r) Bíróság	35
Politikai magatartásom	37
*Jegyzetek	40
Függelék	59